

اداريو:

معاشره ۽ عالمن جو ڪردار

هن وقت دنيا خاص ڪري اسلامي دنيا ڪيترن ئي چئلينجن ۽ آزمائشَن مان گذري رهي آهي. هڪ طرف فڪري انتشار، گمراهي، ۽ مغربي فڪر جي يلغار آهي، ته ٻي طرف مسلمانن ۾ اخلاقي، سياسي ۽ ديني ڪمزوريون وڌي رهيون آهن. اهڙي وقت ۾ عالمِ دين جو ڪردار اڳ کان به وڌيڪ اهم ۽ ذميواري بڻجي ويو آهي، ڇو ته عالم فقط علم ورهائيندڙ نه، پر امت جو راهبري ۽ فڪر جو نگهبان آهي.

اڄ جڏهن معاشره نون فتنن، تعصب، ۽ سوشل ميڊيا جي غلط استعمال سبب ورهائجي رهيو آهي، تڏهن عالمِ دين کي اتحاد، رواداري ۽ ديني شعور بخشيندڙ بڻجڻ گهرجي. منبر ۽ محراب کي قرآن ۽ سنت جي تعليم جو مرڪز بڻائڻ وقت جي ضرورت آهي.

عالمن کي گهرجي ته هو نوجوان نسل جي فڪري تربيت ڪن، جديد وسيلن ذريعي دين جي صحيح تعليم عام ڪن، ۽ ماڻهن کي سوشل ميڊيا جي منفي اثرن کان بچائين. مدرسن ۽ مسجدن کي فقط عبادت جا مرڪز نه، پر سماجي سڌاري جا ادارا بڻايا وڃن.

اهو به سچ آهي ته جڏهن به امت بحرانن ۾ آئي، تڏهن صادق ۽ باعمل عالمن ئي قوم کي سڌي راه ڏياري. اولياءَ ڪاملين ۽ عالمن پنهنجي علم، حلم ۽ اخلاص سان ماڻهن کي اتحاد، محبت ۽ خدمت جي راه ڏيکاري، ۽ اڄ به اهو تسلسل قائم رکڻ عالمن جو اصل مشن آهي.

اڄ جي عالم کي نه رڳو روايتي دائري تائين محدود رهڻو آهي، پر عملي طور ميدانن ۾ لهي، تعليم، اخلاق ۽ اصلاح معاشره لاءِ پنهنجو ڪردار ادا ڪرڻو آهي. قوم کي علم، حلم، عمل ۽ اخلاص جي روشني سان اڳتي وڌي وڃڻ ئي عالمن جو حقيقي ورثو آهي.

ڪنهن به معاشري کي مثالي بنائڻ ۾ عالمن جو ڪردار ئي اهم رهيو آهي، هن وقت به عالم سڳورا، معاشري کي پيڻ جي رحم و ڪرم تي ڇڏڻ بجاءِ انهن جي رهبري جو ڪردار ادا ڪن ته مثبت ۽ بهتر نتيجا ملي سگهن ٿا.

رَاشِدُ التَّفَاسِيرِ

قرآن مجید جا تفسيري نکتا (41)

از: پيرسائين روضي ڌڻي قدس سره

پيرسائين سيد محمد راشد روضي ڌڻي قدس سره قادري سلسلي جو شيخ طريقت هئڻ سان گڏ هڪ رباني عالم دين، مفسر، محدث، مجتهد ۽ فقيه هيو. قرآن مجيد جي مفسر طور ڏسجي ته پاڻ فن تفسير جو زبردست ماهر، علم تفسير جي اصولن ۽ باريڪين جو وڏو ڄاڻو هو. سندن ڪتب خاني ۾ تفسير جا اهم ۽ اهمات الڪتب موجود هيا. پاڻ جنهن نموني قرآن مجيد جي آيتن جو تفسير بيان ڪندا هئا، ان جو هڪ الڳ ۽ منفرد انداز هيو، جنهن جا انيڪ ۽ اڻ ڳڻيا آثار سندن تصنيفات، مکتوبات توڙي ملفوظات ۾ موجود آهن. ان ڪري هي ضروري آهي ته ”پيرسائين روضي ڌڻي بطور مفسر قرآن“ جي موضوع تي تحقيق ڪجي ۽ سندن اعليٰ علمي شخصيت ۽ تبصر علمي جي هن اهم رخ کي واضح ڪجي. قرآن مجيد جي علوم ۽ تفسيری نکتن جي حوالي سان پيرسائين روضي ڌڻي قدس سره جي علمي ۽ عرفاني فيضان جي سمنڊ مان چونڊ افادات ۽ نکتا هتي سلسله وار ڌڻي رهيا آميون ۽ انهيءَ سلسلي جو عنوان سندن اسم مبارڪ جي نسبت سان ”راشد التفاسير“ رکيو ويو آهي.

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (اعراف: 1۷۹)

ترجمو: اهي ڪافر رڳا ڍور آهن، بلڪ انهن کان به بدتر.

گر ٺڳ ٺڳ ذات حق اندر وجود
آب و گل را کي ملڪ ڪنند سجود

يعني: جيڪڏهن الله تبارڪ و تعاليٰ جي ذات، حضرت آدم عليه السلام جي وجود ۾ مضمهر ۽ مخفي نه ها ته رڳو پاڻي ۽ مٽي کي ملائڪ ڇو سجدا ڪن ها.

مثنوي شريف ۾ مولانا جلال الدين رومي ڪهڙو نه سهڻو فرمايو آهي:

ڪافراں ڏيند احمد را بشر،
چون نڏيند ازوے آل شق القمر
زانکه او گف ڏيد دريا نڏيد،
زانکه حاى ڏيد و فردا را نڏيد

يعني: ڪافرن جو حضرت پيغمبر ڪريم ﷺ کي رڳو پاڻ جهڙو پي
سمجهيو، سو هن ڪري ته انهن جو عقل ايترو ڪوتاهه هو جو حضور ﷺ
جن جي چنڊ چيرڻ جي حقيقت تي به غور ڪري نه سگهيا، انهن مت جي
موڙهن جو واقعو هن مثال آهي. جيئن ڪو سمنڊ جي گجھي ته ڏسي پيو پر
سمنڊ جي ڪا خبر ڪانه هجيس. يار وري اڄ ڏينهن جي حقيقت سمجهي ۽
سپاڻ جو پتو ڪونه پويس.

ٻئي ڪنهن بزرگ فرمايو آهي:

نه بشر خوانمت اے دوست نه حور و پري
اين همہ بر تو حجاب است تو چيزے ديگري

يعني: اي دوست توکي نه بشر سڏيان نه حور يا پري ڪري پانيان، هي
سڀ توتي حجاب آهن تون ته وچان شيءَ ئي ٻئي آهين.

درس حديث

خليل بٿاين ها ته...

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ أَمَنَ النَّاسِ عَلَيَّ فِي صُحْبَتِهِ وَمَالِهِ أَبُو بَكْرٍ، وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا غَيْرَ رَبِّي
لَا تَخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ، وَلَكِنْ أُخُوَّةَ الْإِسْلَامِ وَمَوَدَّتَهُ".

(صحيح البخاري، حديث نمبر ۴۶۶ صحيح مسلم، حديث نمبر ۲۳۸۲)

سنڌي ترجمو:

حضرت ابو سعيد خدري رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايو:
"منهن تي پنهنجي صحبت ۽ مال ۾ سڀني کان وڌيڪ احسان ڪندڙ ابو
بڪر آهي، ۽ جيڪڏهن مان پنهنجي رب کان سواءِ ڪنهن کي خليل (گهڻو
پيارو دوست) بٿاين ها، ته ابو بڪر کي بٿاين ها، پر (اسان جي وچ ۾)
اسلامي ڀائڻچارو ۽ محبت آهي".

درس ملفوظات شريف

امام العارفين حضرت پير سائين روضي ڌڻي رضي الله عنه فرمايو ته حضرت
پيغمبر ڪريم صلى الله عليه وسلم جي زماني ۾ ڪن اصحابن سڳورن جي گهرن ڏانهن
حجري شريف مان دريون کليل هونديون هيون، پوءِ جڏهن پاڻ هن فاني
دنيا مان عالمِ آخرت ڏانهن اسرڻ جو سانباھو ڪرڻ لڳا، تڏهن سڀني
درين جي بند ڪري ڇڏڻ جو حڪم فرمايائون، مگر هڪ حضرت ابوبڪر
صديق رضي الله عنه جي گهر واري دري کليل ڇڏي وئي، چوڻهه رابطي ۾ سندن
درجو نهايت اعليٰ ۽ مخصوص هو. پاڻ انهيءَ هنڌ فرمايائون ته حضرت
سرور ڪائنات صلى الله عليه وسلم جي مٿين حڪم مان اهڙي طرح معلوم ٿيو ته الله
تبارڪ و تعاليٰ ڏانهن پهچڻ جا ٻيا سڀ رستا بند ڪيا ويا، مگر هڪ
رابطي وارو رستو کليل رکيو اٿن.

تصوف

فقير حڪيم محمد ابراهيم شر

سيدالطائفه حضرت جنيد بغدادي قدس سره العزيز جن فرمائن ٿا ته تصوف هڪ اهڙي خوبي آهي جنهن ۾ پاڻهي کي قائم ڪيو ويو آهي. ان جي حقيقت حق جل شانہ جي صفت آهي ۽ ان جو رسم ۽ حالت پاڻهي جي صفت آهي مطلب ته حقيقت پاڻهپ واري صفت جي فنايت جي متقاضي آهي ۽ پاڻهپ واري صفت جي فنايت حق تعاليٰ سان بقا واري صفت آهي حقيقت ۾ تصوف شعور جي انهيءَ اسرار جو نالو آهي جنهن سان پاڻهو ڪثرت جي نفي ڪري وحدت جي اثبات سان رنگجي وڃي ٿو.

امام عبدالڪريم هوازن قشيري قدس سره العزيز رساله قشيريہ ۾ فرمائي ٿو ته تصوف جو انتساب صوف قسم جي لباس پائڻ وارن جي طرف ڪيو وڃي ٿو پر ائين نه آهي اصل صوفين جو صوف لباس مخصوص ناهي رهيو - ڪن وري نبي پاڪ صلي الله عليه وسلم جي اصحاب صفه طرف ڪيو آهي پر ان نسبت سان صفي بڻبو نه ڪي صوفي - جڏهن ته ڪي وري ظاهر باطن جي پاڪائي سنا افعال اپنائڻ ۽ برن کان بچڻ يعني ترڪ خواهش، حسد، غيبت، ۽ گدلاڻپ کان بچڻ.

خشوع ۽ تواضع نفس، قناعت، توڪل، شڪر، يقين، صبر، مراقبه، رضا، بندگي، ارادو، استقامت، اخلاص، صدق، حيا، حریت، ذکر، فراست، سخا، غيرت، ولايت، دعا، فڪر جي پاڪيزگي، اپنائڻ کي تصوف چائڻ ٿا پر ائين نه آهي

سيدالطائفه حضرت جنيد بغدادي قدس سره العزيز فرمايو ته تصوف مان مراد الله تعاليٰ جو پاڻهي کي سندس پاڻهپ واري ذات کان فنا ڪري ۽ پنهنجي بقا واري ذات سان زنده رکڻ آهي .

چاڻ گهرجي ته تصوف اسلام جي بنيادي عقيدن مان اهم عقيدتي توحيد جو ٻيو نالو آهي - مگر مختلف حوالا ڏئي تصوف کي مختلف خيالن ۾ قيد ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي مگر ائين نه آهي جيئن حضرت داتا

گنج بخش علي هجویری قدس سره العزیز فرمایو آھی تہ ماٹھن جي عجب روش آھی جو پنهنجي خواهشات کي شريعت، پاڻ وٽائڻ کي عزت، تکبر کي علم، ریاڪاري کي تقوي، دل ۾ بغض ۽ کيني جي لڪائڻ کي حلم برد باري، فضول بحث کي مناظرو، بيوقوفي ۽ ناداني کي عظمت، نفاق کي وفاق، خواهش کي زهد، طبع کي وٽندڙ شين کي معرفت، نفسانيت کي محبت، الحاد کي فڪر، وجود جي انڪار کي صفوت، بي ديني زندیقي کي فنا، ۽ نبي پاڪ صلي الله عليه وسلم جي شريعت جي ڇڏڻ کي طريقت سڏين ٿا.

(ت) حضرت ابوبڪر واسطي قدس سره العزیز فرمایو تہ خلافت راشده کان بعد ۾ اسان اهڙي دؤر ۾ ڦاسي ويا آهيون جنهن ۾ نہ تہ اسلام جا آداب آھن نہ جاھليت وارا اخلاق نہ وري انساني شرافت جا طور طريقا.

لھذا ماسوی اللہ شين جي ترک ڪرڻ ۽ ذات الهي جي وحدانيت جي مٿان ثابت رھڻ ۽ قائم رھڻ جو نالو تصوف آھي - جيئن حضرت ذوالنون مصري قدس سره العزیز فرمایو تہ اھل تصوف اھي آھن جيڪي اللہ تعاليٰ کي ھر شيءِ جي مٿان ترجيح ڏين ٿا - ۽ اللہ تعاليٰ انھن کي ھر شيءِ جي مٿان ترجيح ڏئي ٿو - يعني ھو اللہ جل شانہ جي غير کان آزاد ٿي وڃن ٿا . ڪنھن بزرگ جو قول آھي تہ جنھن پاڪائي صفائي اختيار ڪئي اھو صافي بڻيو ۽ جيڪو اللہ تعاليٰ جي وحدانيت جي اسرارن ۾ مستغرق ٿي

ان جي غير کان آجو ٿيو اھو صوفي آھي
علم تصوف جو بنياد ٽن رڪنن تي آھي

(پ) اللہ تعاليٰ جي ذات متعلق اثبات ڪرڻ ۽ ان جي غير کان نفی ڪرڻ

(ت) صفات باري تعاليٰ

(پ) افعال باري تعاليٰ يعني تقدير الهي

حضرت پيرسائين سيد محمد راشد روضي ڏٺي قدس سره العزیز جن فرمائڻ ٿا تہ خزان جي ھوا سڀني وٽن جي پنن ۾ اثر ڪري ٿي پر ڪجيءَ جي پنن ۾ اثر نہ ٿي ڪري جو ان جون پاڙون جر جي پاڻيءَ تائين پھتل آھن اهڙي طرح سالڪ پنهنجي وجود کي توحيد جي درياھ ۾ غرق ڪري

حقيقي وجود حاصل ڪندو آهي ۽ زماني جي حادثن کان جيڪي خزان جي هوا وانگر آهن انهن کان امن ڀرهندو آهي ۽ پيا خواه عالم هجن يا عابد زاهد وغيره سڀئي ٻين وٽن وانگر زماني جي حادثن ۾ پنهنجي دامن بچائي نه ٿا سگهن.

(پ) اهل تصوف يعني توحيد جي اسرارن جي معرفت وارا پاڪ اعمال ۽ افعال مان ان جي يعني توحيد جي لطافت حاصل ڪندا آهن نه ڪي انهن کي معرفت افعال جي ڪري ملندي آهي بلڪ حق تعاليٰ جو جلوو انهن جي مٿان خصوصي عنايت سببان هوندو آهي .

اهل تصوف توحيد متعلق ٻن خيالن جا قائل آهن

(پ) وحدت الوجود يا وحدت وجودي ،، همه اوست ،، :

هن خيال جي بزرگن جو چوڻ آهي ته ،، وجود مطلق ،، يعني پنهنجي سر قائل رهندڙ هستي فقط هڪ ئي آهي جيڪا حق تعاليٰ جي پاڪ ذات آهي ٻيون جيڪي به هستيون قديم خواه نيون، نوراني خواه جسماني ، مؤمن خواه پليد بي دين، پاڪائي يا گدلاڻ آهن تن سڀني ۾ اهو وجود مطلق ،، ظاهر آهي ، مگر انهن سڀني هستين مان هر هڪ هستي جو درجو جدا آهي انهن هستين جي درجن ۾ فرق ڪرڻ ضروري آهي ڪنهن بزرگ فرمايو ته سڀ ڪا هستي پنهنجي درجي جي موجب جدا حڪم جي لائق آهي جيڪڏهن تون انهن درجن ۾ تفاوت نه سمجهندي ته پوءِ بي دين ۽ گمراه ليکيو ويندين

(ت) وحدت شهود يا وحدت شهودي (همه ازواست)

هن طريقي جي صوفي بزرگن جي جماعت جو چوڻ آهي ته ،، وحدت وجود ،، کي مڃڻ يعني سڀني هستين کي هڪ ئي هستي سمجهڻ فقط عشق جي نشي ۽ محويت جي ڪري آهي نه ته در حقيقت اهي سڀ هستيون وجود مطلق کان الڳ هستيون آهن جيڪي فقط وجود مطلق جي ،، شهود ،، (تجلي) ۾ ڍڪيل نظر اچن ٿيون تنهن ڪري ،، همه اوست ،،) سڀ ڪجهه اهو پاڻ آهي) جي بدران ،، همه ازواست ،، (سڀ ڪجهه ان جو بڻايل آهي) مڃڻ درست آهي وجود مطلق اهڙو ته عظيم الشان ۽ هر شيءِ

تي چانيل هستي آهي جنهن جي اڳيان ان جي بڻايل شين جو نالو وٺڻ به
بي ادبي آهي .
لهذا صفا ولايت جي منزل آهي
ان جون نشانيون روايتون آهن ۽ تصوف صفا جي اهڙي حڪايت ۽ تعبير
آهي جنهن ۾ شڪوه شڪايت نه هجي .
هاڻ بس ٿي ڪجي جو عقل وارن لاءِ اشارو ٿي ڪافي آهي
ورنه گلشن عياں ۾ لڳڻ لاءِ اور ڪجهه بهت تها

رجب المرجب اسلام جي انهن خاص مهينن مان هڪ آهي، جنهن کي الله تعاليٰ وڏي حرمت ۽ عظمت عطا فرمائي آهي. قرآن پاڪ ۾ حرمت وارن مهينن جو ذڪر اچي ٿو ۽ مفسرن واضح ڪيو آهي ته انهن مان هڪ رجب به آهي، جنهن جو احترام ۽ تقدس قديم کان اهل ايمان جي زندگيءَ جو حصو رهيو آهي. هي مهينو الله تعاليٰ جي حڪم ۽ نبي ڪريم ﷺ جي بيان مطابق هڪ اهڙو وقت آهي جڏهن بندو پنهنجي رب ڏانهن وڌيڪ شوق ۽ محبت سان متوجه ٿئي ٿو. رجب جو مهينو دلين کي نرم ڪرڻ، پاڻ کي جائز ڪرڻ ۽ پنهنجي اندر جهاتي پائڻ جو موقعو ڏئي ٿو. ڪيترن عالمن چيو آهي ته رجب روح جي جاڳرتا جو پهريون درجو آهي؛ جيئن زمين کي پوکڻ کان اڳ نرم ڪيو ويندو آهي، تيئن انسان جي دل رجب ۾ نرم ٿئي ٿي، پوءِ شعبان ۾ ان تي عبادتن جي ڪشش وڌي ٿي ۽ رمضان ۾ اها دل مڪمل نورانيت سان پرچي وڃي ٿي.

حديث شريف ۾ رسول الله ﷺ رجب کي حرمت وارو مهينو قرار ڏنو، جنهن مان معلوم ٿئي ٿو ته هن مهيني ۾ انسان کي گناهن کان بچڻ ۽ نيڪيءَ طرف وڌڻ جو خاص اهم ڪم ڪرڻ گهرجي. نبي ﷺ جي زندگيءَ مان معلوم ٿئي ٿو ته عبادت ڪنهن هڪ مهيني سان خاص نه هئي، پر سڄي سال جو معمول هئي، تنهنڪري رجب ۾ نفل عبادت، ذڪر، تلاوت ۽ تهجد ۾ واڌارو ڪرڻ نصيحتن مان آهي. استغفار هن مهيني ۾ خاص اهميت رکي ٿو، ڇاڪاڻ ته انسان جي زندگيءَ ۾ سڀ کان وڌيڪ ضرورت الله جي معافي آهي. حديث ۾ اچي ٿو ته جيڪو استغفار جو پابند ٿي وڃي، الله هر تڪليف مان نڪرڻ جو رستو پيدا ڪري ٿو، تنهنڪري رجب انسان کي اهو احساس ڏياري ٿو ته توبه ڪرڻ سان دروازا کلي سگهن ٿا ۽ الله جي رحمتن لاءِ دل هموار ٿي سگهي ٿي.

رجب ۾ روزا رکڻ بابت جيڪي حديثون ملن ٿيون، انهن مان ڪيترين جي سند ڪمزور آهي، پر چونڪه نفل روزا پاڻ ۾ فضيلت رکن ٿا، تنهنڪري علما چون ٿا ته رجب ۾ عام نفل روزن وانگر روزا رکڻ مستحب آهي ۽

انهن جو اجر الله وٽ محفوظ آهي. اهڙيءَ طرح صدقي خير ۽ ضرورت مند ماڻهن جي مدد ڪرڻ به هن مهيني ۾ وڏو ثواب رکي ٿو. چوته حرمت وارن مهينن ۾ نيڪي جو اجر وڏي وڃي ٿو. ابن ڪثير لکي ٿو ته انهن مهينن ۾ گناهه وڌيڪ سخت لکبا آهن ۽ نيڪيءَ جو ثواب وڌيڪ وڏي ٿو، جيڪو هن مهيني جي روحاني اهميت کي وڌائي ٿو.

رجب جي اهميت جو هڪ ٻيو پهلو اهو به آهي ته هي مهينو انسان لاءِ روحاني سفر جي شروعات آهي. هي انسان کي پنهنجي عادتون درست ڪرڻ، پنهنجن دليين مان ڪينئر، ڪينو، بغض ۽ غفلت ختم ڪرڻ جو موقعو ڏئي ٿو. جيڪو ماڻهو رجب ۾ دل کي نرم ڪري، عبادت جي ذوق کي تازو ڪري، الله سان پنهنجي تعلق کي مضبوط ڪري، اهو پوءِ شعبان ۽ رمضان پنهي مان وڌيڪ فائدو حاصل ڪري سگهي ٿو. رجب اسان کي سيڪاري ٿو ته عبادت رڳو رسم نه پر دل جي ضرورت آهي، ۽ الله جي رحمت ڪنهن به وقت انسان کي پنهنجي ڪرم ۾ وٺي سگهي ٿي. آخر ۾ رجب المرجب جو پيغام اهو آهي ته انسان پنهنجي رب ڏانهن موت اچي، پنهنجي زندگيءَ جو جائزو وٺي، پنهنجن ڪمزورين کي سڃاڻي، خطائن تان معافي گهري ۽ نيڪين جي راهه تي قدم وڌائي. هي مهينو روح جي سجاوت، دل جي صفائي ۽ ايمان جي تجديد جو مهينو آهي. الله تعاليٰ اسان سڀني کي رجب جي برڪتن مان پرپور حصو ڏئي، اسان جي دلين کي نورانيت سان ڀري ۽ اسان جي زندگيءَ ۾ بهتري پيدا فرمائي.

معراج النبي ﷺ اسلام جي تاريخ جو اهو نوراني باب آهي، جنهن ۾ انسانيت کي ڏيکاريو ويو ته الله تعاليٰ پنهنجي محبوب بندي ۽ رسول محمد ﷺ کي ڪيترو بلند درجو عطا ڪيو آهي. عرب علمن جي لکڻين ۾ هن واقعو کي ايمان، يقين، محبت، حڪمت ۽ روحاني تربيت جو مجموعو قرار ڏنو ويندو آهي. اسراء ۽ معراج رڳو هڪ تاريخي سفر نه هو، بلڪ اهو هڪ الهامي اعلان هو ته نبوت جو سرچشمو زمين نه، پر آسمان آهي، ۽ محمد ﷺ جي رسالت آسمانن کان به مٿي مقام رکي ٿي. قرآن پاڪ هن سفر جو ذڪر وڏي عظمت سان ڪري ٿو: ”پاڪ آهي اهو ذات جنهن پنهنجي پانهي کي رات جي هڪ حصي ۾ مسجد حرام کان مسجد اقصيٰ تائين سير ڪرايو.“ هن آيت کي عرب مفسرن ”معجزن جو دروازو“ سڏيو آهي، جنهن مان ظاهر ٿئي ٿو ته هي سفر ظاهري ۽ روحاني پنهني لحاظن سان مڪمل سچائي رکي ٿو.

اسراء يعني زميني سفر ۽ معراج يعني آسماني سفر ٻن مرحلن تي مشتمل هو. پهريون مرحلو، جنهن ۾ رسول الله ﷺ کي مڪي کان بيت المقدس تائين وٺي وڃڻ جو ذڪر آهي، ان ۾ الله تعاليٰ انسانيت کي ٻڌايو ته زمين جا سڀ مذهبي مرڪز محمد ﷺ جي قيادت ۾ گڏ ٿين ٿا. عرب علمن چيو آهي ته مسجد اقصيٰ تائين سفر دراصل اڳين نبين ۽ دينن جي ميراث کي محمد ﷺ جي هٿ ۾ سونپڻ جو علامتي اعلان هو. جڏهن نبي ﷺ مسجد اقصيٰ ۾ سڀني انبيا ڪرائم عليهم السلام جي اڳيان نماز ادا ڪئي، ته ان سان دنيا کي ٻڌايو ويو ته هاڻي سڀني نبين جي هدايت جو تاج محمد ﷺ وٽ آهي.

ٻيو مرحلو، يعني آسمانن جي بلندين تائين معراج، انساني تاريخ جو سڀ کان حيرت انگيز سفر هو. عرب علمن لکو آهي ته معراج اها رات آهي، جڏهن آسمانن جا در کلي ويا، پرڏا هتي ويا، ۽ الله تعاليٰ پنهنجي محبوب کي اهڙي قرب تائين وٺي ويو، جتي ڪنهن مخلوق جي رسائي نٿي ٿي سگهي. هن سفر ۾ نبي ﷺ جي ملاقات مختلف نبين سان

ڪرائي وئي، جيئن آدم عليه السلام، عيسى عليه السلام، موسى عليه السلام، ابراهيم عليه السلام ۽ ٻين بزرگن سان. هر ملاقات هڪ سبق رکي ٿي؛ آدم عليه السلام سان ملاقات انسان جي اصل کي ياد ڏياري ٿي، ابراهيم عليه السلام سان ملاقات قرباني ۽ اخلاص جو مظاهر بڻجي ٿي، موسى عليه السلام سان ملاقات شريعت ۽ صبر جو پيغام ڏئي ٿي، ۽ عيسى عليه السلام سان ملاقات محبت ۽ نرميءَ جو درس ڏئي ٿي. عرب علمن چون ٿا ته هنن سڀني ملاقاتن جو مقصد نبي ﷺ کي “انساني تاريخ جي روحاني ورثي” کان روشناس ڪرائڻ هو.

معراج جي سڀ کان وڏي عطا نماز آهي، جنهن کي عرب علمن “تحفوءَ معراج” سڏيو آهي. نماز انسان کي سڌو الله سان جوڙي ٿي، ۽ اهو ئي سبب آهي جو چيو وڃي ٿو: “نماز مؤمن جو معراج آهي.” يعني جنهن طرح رسول الله ﷺ معراج جي رات الله جي قرب ۾ چڙهي ويا، تيئن هر مسلمان نماز ۾ خشوع ۽ عاجزي سان الله جي ويجهو ٿي سگهي ٿو. نماز جو پنجاهه کان پنج ٿيڻ ۽ پوءِ به اجر جو پنجاهه رهڻ، الله جي رحمت ۽ امت سان محبت جو مثال آهي. عرب علمن سبب لکن ٿا: “الله پنهنجي محبوب جي ذريعي امت کي اهڙو تحفو ڏنو، جيڪو هر ڏينهن پنج پيرا انسان کي آسمان ڏانهن بلند ڪري ٿو.”

معراج جي واقعي ۾ جنت ۽ دوزخ جا مناظر به ڏيکاريا ويا، جيڪي وعظ ۽ نصيحت جو وڏو سرچشمو آهن. عرب علمن جي مطابق اهي مناظر انسان کي ياد ڏياري ٿو ته دنيا عارضي آهي، اصل حياتي آخرت آهي، ۽ هر عمل جو انجام موجود آهي. نيڪ ڪم ڪندڙن لاءِ جنت جو نعيم ۽ بد ڪم ڪندڙن لاءِ عذاب جا مناظر انسان کي پنهنجي رستي تي سوچي ويچار ڪرڻ لاءِ مجبور ڪن ٿا. علمن لکو آهي ته معراج ۾ ڏيکاريل هر حقيقت انسان جي دل کي جاڳائڻ لاءِ هئي، جيئن هو حقيقت ۽ انجام کي وساري نه ويهي.

معراج جو هڪ پهلو ايمان جو امتحان پڻ آهي. جڏهن نبي ﷺ صبح جو ماڻهن کي اهو واقعو ٻڌايو، ته ڪيترن ماڻهن ان کي ناممڪن قرار ڏنو. پر

حضرت ابوبڪر رضي الله عنه عن بنا ڪنهن تردد جي چيو: “جيڪڏهن محمد صلى الله عليه وسلم چيو آهي، ته اهو يقينن سچ آهي.” عرب علمن هي واقعو ايمان جو معيار قرار ڏين ٿا. يقين جو اصل مطلب اهو آهي ته بندو پنهنجي عقل کان وڌيڪ الله ۽ سندس رسولءَ تي ڀروسو ڪري. معراج انهن لاءِ نور بڻيو جن جي دل الله جي طرف هئي، ۽ انهن لاءِ آزمائش جن جي دل ۾ شڪ هو.

معراج جو پيغام هر مسلمان لاءِ اڄ به زنده آهي. هي واقعي ٻڌائي ٿو ته ايمان رڳو عقلي بحث نه، پر روحاني دريافت جو سفر آهي. جنهن دل ۾ خشوع، عاجزي، سچائي ۽ محبت پيدا ٿئي ٿي، اها دل رب ڏانهن مٿي چڙهڻ لڳي ٿي. معراج انسان کي سيڪاري ٿو ته زندگيءَ جو مقصد پاڻ کي مٿانهين درجي تائين وٺي وڃڻ آهي. نيڪي، عبادت، سچائي، سخا ۽ اخلاق انسان کي زمين مان آسمان ڏانهن بلند ڪن ٿا.

عرب علمن جا لفظ آهن: “معراج اهو سبق آهي ته جنهن دل ۾ ايمان هجي، ان لاءِ آسمان جا دروازا بند ناهن.” هي واقعو ڏيکاري ٿو ته انسان جي حقيقي عزت ۽ ڪمال الله جي رضا ۾ آهي، نه مال ۾، نه دنيا ۾، نه عزت جي ڊرامن ۾. معراج جو سفر ثابت ڪري ٿو ته بندو جڏهن الله جو بنجي ٿو، الله کيس انهن بلندين تي پهچائي ٿو، جتي سوچ به نٿي پهچي.

معراج النبي صلى الله عليه وسلم جو واقعو رڳو هڪ رات جو سفر نه، پر پوري انسانيت لاءِ هڪ دائمي درس آهي. هي انسان کي ٻڌائي ٿو ته رب جو قرب حاصل ڪري سگهجي ٿو. ته زندگيءَ جا مقصد اونچا رکڻ گهرجن، ته دل کي پاڪ ڪرڻ گهرجي، ته نماز کي زندگين ۾ مرڪز بڻائڻ گهرجي، ته اميد ۽ يقين کي ڇڏڻ نه گهرجي. هي واقعو اسان کي انهيءَ عظيم حقيقت تائين وٺي ٿو وڃي ته انسان جڏهن الله ڏانهن وڌي ٿو، الله به انسان ڏانهن وڌي ٿو. معراج اسان کي سيڪاري ٿو ته ايمان، عبادت ۽ اخلاق انسان کي انهن بلندين تي پهچائين ٿا، جيڪي آسمانن کان به مٿاهيون آهن.

الله تعاليٰ اسان کي معراج جي حقيقتن کي سمجهڻ، انهن تي عمل ڪرڻ، ۽ پنهنجي دلن ۾ ايمان ۽ محبت رسول صلى الله عليه وسلم جو نور پيدا ڪرڻ جي توفيق عطا فرمائي.

حضرت سلمان فارسي رضي الله عنه — سچ جي تلاش جو روشن مينار

اسلامي تاريخ ۾ ڪجهه اهڙيون شخصيتون آهن، جن جي زندگي پاڻ ۾ هڪ مڪمل داستان آهي — تلاش، تڪليف، توبه، سچائي ۽ نوراني هدايت جو داستان. انهن مان هڪ نرالي ۽ بي مثال هستي حضرت سلمان فارسي رضي الله عنه آهي، جن کي رسول الله صلي الله عليه وآله پنهنجي زبان مبارڪ سان ”سلمان منا اهل البيت“ جو اعليٰ شرف عطا ڪيو — يعني: ”سلمان اسان جي اهل بيت مان آهي“.

هي عزت ڪنهن انسان کي صرف حسب نسب سان نه ملي، پر دل جي سچائي، ڪوشش ۽ قربانيءَ سان ملي. ۽ حضرت سلمان جي زندگي ان سچائيءَ جو سڀ کان روشن مثال آهي.

تلاش جي شروعات

سلمان فارسي جو اصل تعلق فارس جي امير ۽ عزت وار خانڊان سان هو. سندن والد انهن کي باهه پرستن جي عبادت ۾ پوئتي نه رهڻ ڏيندو هو، پر سلمان جي دل ۾ بچپن کان ئي هڪ سوال گونجندو رهيو: ”ڇا حقيقت اهو آهي جنهن کي منهنجون اکيون ڏسن ٿيون، يا ڪا اهڙي روشني به آهي جنهن تائين رڳو دل پهچي سگهي ٿي؟“

۵ه سوال ٿي سندن سفر جو آغاز بڻيو.

سچ لاءِ سفر، ملڪ به بدلايا، زندگيون به

حضرت سلمان سچ جي تلاش ۾ پنهنجو گهر، ملڪ، دولت، آرام ۽ پيو سڀ ڪجهه ڇڏي ڏنو. هو هڪ وڏي خطي مان ٻئي خطي تائين، هڪ استاد کان ٻئي استاد تائين، هڪ عالم کان ٻئي عالم تائين هدايت طلب ڪندو رهيو.

وڏي فڪر جو مقام اهو آهي ته هر استاد کيس موت وقت هڪ ڳالهه ضرور ٻڌائيندو:

”هاڻي سچي دين جو آخري نبي عرب جي زمين ۾ ظاهر ٿيڻ وارو آهي.“

اهي لفظ سلمان جي دل تي نقش ٿيندا ويا، ۽ هو مسلسل پاڻ کي انهيءَ روشني ڏانهن ويجهو ڪرڻ لڳو.

مديني تائين پهچڻ — قيدين، تڪليفن ۽ آزمائشَن کان پوءِ هدايت جي تلاش کيس عربن جي هٿان قيد تائين وٺي وئي، ۽ آخرڪار هڪ مالڪ کيس مديني ۾ وڪرو ڪيو.

جيئن ئي سلمان مديني جي صداقت ڀريل هوا ۾ داخل ٿيو، دل ۾ عجيب سڪون پيدا ٿيو — جڻ دل چئي رهي هئي: "اهو ئي آهي جنهن لاءِ تو پهاڙ، جنگل، صحراءِ ۽ زندان پار ڪيا".

نبي آخرالزمان ﷺ سان ملاقات

جڏهن سلمان رسول الله ﷺ سان مليا، علامتون ڏٺيون، سندن هٿن کان صداقت جو نور محسوس ڪيو، ته دل ۾ هڪ ئي ڳالهه گونجي: "هي ئي آهي جنهن جو انتظار انساني تاريخ ڪري رهي هئي".

سلمان فارسي اسلام قبول ڪيو ۽ نبي ﷺ جي قرب ۾ اچي روح جي تشنگي ختم ڪري ڇڏي.

خندق جو مشورو — تاريخ جو مشهور لمحو

جنگ خندق ۾ جڏهن مسلمان ڪمزور ۽ دشمن گهڻو هو، تڏهن سلمان فارسي هڪ اهڙو مشورو ڏنو، جيڪو اڳ ڪڏهن عربن ۾ عام نه هو. سلمان چيو:

"يا رسول الله، اسان فارس ۾ دشمن کان بچڻ لاءِ خندق کوتيندا آهيون". هي مشورو جنگ جو رخ بدلائي ڇڏيو. رسول الله ﷺ ان کي اختيار ڪيو، ۽ اسلام هڪ وڏي آزمائش مان ڪاميابيءَ سان گذري ويو.

سلمان منا اهل البيت — سندن شان جو تاج

اهو ڏينهن، جڏهن نبي ﷺ محبت ۽ فخر سان فرمايو: "سلمان منا اهل البيت".

اسلامي تاريخ ان جملي کي عزت جو تاج سڏي ٿي.

نه سلمان عرب هئا، نه قريشي، نه ڪنهن وڏن قبيلي مان — پر سندن سچائي، قرباني، تقوىٰ ۽ خدمت کين اهل بيت جي محبت جي ان مقام تي آندو، جتي دنيا جي سڀ کان پاڪ دلون موجود آهن.

سادي زندگي، بلند مقام

سلطانن جهڙو علم، سردارن جهڙي عقل ۽ يوسف جهڙي خوبصورتيءَ باوجود سلمان فارسي جو مقام سندن عاجزي ۾ هو. نه وڏو لباس، نه وڏو گهر، نه وڏيون خواهشون — بس محبتِ خدا ۽ عشقِ رسول جي روشني.

ڪٿي پنهنجي هٿن سان ڪم ڪندي چوندا هئا

"هيءَ محنت منهنجو فخر آهي، ۽ منهنجو رب منهنجي هٿن جي ڪم کي پسند ڪري ٿو".

وصال

روايتن مطابق سلمان فارسي جو وصال رجب المرجب ۾ ٿيو، ۽ سندن زندگيءَ جي خوشبو صديون پوءِ به مسلمانن جي دلين ۾ قائم آهي.

نفرت، هراسمينت ۽ سائبر بدتميزي: اسلامي نقطه نظر

ڇاڻ ۽ ٽيڪنالاجي جي ترقي سان گڏ دنيا هڪ ٻئي سان وڌيڪ ڳنڍيل ٿي وئي آهي. انٽرنيٽ، سوشل ميڊيا ۽ آن لائن پليٽفارمز اسان جي زندگيءَ جو لازمي حصو بڻجي چڪا آهن. پر جيئن ته هر نئون اوزار فائڊن سان گڏ نقصان پڻ آڻي ٿو، انٽرنيٽ ۽ سوشل ميڊيا پڻ نفرت، هراسمينت (harassment) ۽ سائبر بدتميزي (cyberbullying) جي صورت ۾ معاشري ۾ خطرن کي وڌايو آهي. نوجوان، ٻار ۽ بالغ هرڪو ان نقصان کان متاثر ٿي سگهي ٿو. اسلام جي تعليمات اسان کي دنيا جي ڪنهن به زماني ۽ ڪنهن به صورتحال ۾ اخلاقي، ذميواري ۽ پرامن رويي جي تلقين ڪن ٿيون، ۽ ان ڳالهه کي واضح ڪن ٿيون ته نفرت، ظلم ۽ ڪنهن جي دل آزاري هر صورت ۾ ناجائز آهي.

نفرت: سماج لاءِ زهر

نفرت هڪ اهڙي جذباتي حالت آهي جيڪا انسان جي دل کي سخت ڪري، محبت، پائيچارو ۽ پرسوسو ختم ڪري ڇڏي ٿي. سوشل ميڊيا ۽ آن لائن دنيا ۾ ماڻهو ڪيترن ئي سببن لاءِ هڪٻئي خلاف نفرت ظاهر ڪن ٿا: فرقن جي بنياد تي، نسل، مذهب، عقيدو، رنگ، جنس، يا سياسي رجحان. نفرت صرف شخصي سطح تي نقصان نه پهچائي ٿي، پر سماجي سطح تي به تڪرار، اختلاف ۽ ڏک جو سبب بڻجي ٿي.

قرآن پاڪ ۾ الله تعاليٰ چوي ٿو:
 "وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ اَلْحَسَنُ" (فصلت: ۳۴)
 يعني: نيڪي ۽ برائي هڪجهڙيون نه آهن، برائي کي بهترين رويي سان روڪيو.

اسلام اسان کي نفرت ۽ دشمني کي محبت ۽ پائيچاري سان ختم ڪرڻ

جي حڪمت سيڪاري ٿو. جڏهن ماڻهو نفرت کان پرهيز ڪري، ته سماج ۾ امن ۽ پائيدار وڌي ٿو.

هراسمينت ۽ ان جا اثر

هراسمينت هڪ اهڙو روپي آهي، جنهن ۾ ڪنهن کي بار بار تنگ ڪيو وڃي، تهذيب، عزت يا نفسياتي طور نقصان پهچايو وڃي. آن لائن دنيا ۾ هي عام طور تي ٿرينڊز، ميمز، ڪمنٽس، پرسنل ميڊيا پيغامن، ۽ گروپن جي ذريعي ٿيندو آهي. نوجوانن تي خاص طور دٻاءُ وڌي ٿو، ۽ انهن جي نفسياتي صحت متاثر ٿي سگهي ٿي، جنهن سبب خود اعتمادي ۾ گهٽتائي، ڊپريشن، ۽ ڪڏهن ڪڏهن انتهاپسندي تائين وڃڻ جا خطرا پيدا ٿين ٿا.

حضرت علي رضي الله عنه فرمائين ٿا:
"ڪمزورن تي ظلم ڪرڻ، مضبوطن جي حمايت کان وڌيڪ نقصانڪار آهي".

هراسمينت صرف انساني روپي ۾ ظلم ناهي، پر الله جي حضور ۾ به هڪ وڏي گناهه آهي، ڇاڪاڻ ته اهو ڪنهن جي دل ۽ عزت کي زخمي ڪري ٿو.

سائبر بدتميزي: نئين زماني جو چيلينج

سائبر بدتميزي (Cyberbullying) جديد دور جو سڀ کان وڏو مسئلو آهي، جيڪو پهريان آن لائن دنيا ۾ شروع ٿيو پر هاڻي ان جو اثر حقيقي زندگيءَ تائين پهچي چڪو آهي. ماڻهو آن لائن ڪنهن جي خلاف نيڪ نيت سان نه، پر مزاح، تنقيد يا دشمني لاءِ مواد شيئر ڪن ٿا، جنهن سان متاثر ٿيل شخص کي نفسياتي، سماجي ۽ تعليمي نقصان ٿيندو آهي.

اسلام واضح طور تي ٻڌائي ٿو ته:
"وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ" (الحجرات: ٦)
يعني: جيڪو توهان کي معلوم ناهي، ان تي عمل نه ڪريو.

سائبر بدتميزي پڻ انهي حڪم جي پڇڪڙي آهي، چوته ماڻهو بغير پڪ جي الزام، طنز يا مواد شيئر ڪري ٻين کي نقصان پهچائين ٿا.

اسلام جو حل: اخلاق، انصاف ۽ شفقت

اسلام صرف نفرت، هراسمينٽ ۽ بدتميزي کي منع نه ٿو ڪري، پر ان جي جاءِ تي حل پڻ پيش ڪري ٿو:

۱. عدل ۽ انصاف جو رستو: هر انسان کي عزت ۽ وقار سان پيش اچڻ گهرجي. قرآن ۾ الله فرمائين ٿا: "إِنَّ لَئِنْ لَمْ يَأْمُرْ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ" (النحل: 90) يعني الله انصاف ۽ ڀلائي جو حڪم ڏئي ٿو.

۲. رحم ۽ شفقت: نبوي اخلاق ۾ رحم ۽ شفقت سڀ کان اهم اصول آهن.

نبی ﷺ فرمائين ٿا: "مَنْ لَا يَرْحَمْ لَا يُرْحَمْ" جيڪو رحم نه ڪندو، ان کي به رحم نه ڪيو ويندو.

آن لائن دنيا ۾ به هڪ ٻئي سان شفقت ۽ حسن سلوڪ ضروري آهي.

۳. صبرو تحمل: هر مقابلي ۽ تڪرار ۾ صبر ڪرڻ ۽ جذبات تي ڪنٽرول رکڻ اسلامي تعليمات جو بنياد آهي.

نفرت ۽ بدتميزي کان بچڻ جا عملي طريقا

۱. علم ۽ شعور: نوجوانن کي آن لائن خطرن ۽ نفرت جي اثرن بابت آگاهي ڏيڻ.

۲. اخلاقي تربيت: گهر، اسڪول ۽ مسجد ۾ اخلاقي رويي جي تعليم.

۳. سوشل ميڊيا جي حد بندي: غلط ۽ نقصانڪار مواد شيئر نه ڪرڻ.

۴. حوصله افزائي ۽ مثبت تبصره: ٻين کي حوصلا ڏيڻ ۽ عزت ڏيڻ.

۵. مشورتي سپورٽ: متاثر ٿيل ماڻهن لاءِ والدين، استاد ۽ ساٿي جو سپورٽ موجود رکڻ.

سماج ۽ اسلام

اسلام ڪنهن به دور ۾ سماجي انصاف، محبت ۽ پائيداري جو درس ڏئي ٿو. نفرت، هراسميت ۽ سائبر بدتميزي جديد چيلينجن جو نالو آهي، پر اصل ۾ اهي اصول اسلامي تعليمات سان ٽڪراءُ ۾ آهن. جيڪڏهن مسلمان اخلاقي رويي تي عمل ڪن، ٻين جي عزت جو خيال ڪن، ۽ انصاف ۽ شفقت کي پنهنجي زندگي جو محور بڻائن، ته سماج ۾ نفرت، هراسميت ۽ بدتميزي کي گهٽائي سگهجي ٿو.

نتيجو

نفرت، هراسميت ۽ سائبر بدتميزي انساني زندگيءَ لاءِ زهر آهن، جيڪي روح، ذهن ۽ سماج کي نقصان پهچائين ٿا. اسلامي تعليمات اسان کي ٻڌائين ٿيون ته:

- محبت، پائيداري ۽ احترام بنيادي قدر آهن.
  - انصاف، اخلاق ۽ شفقت هر عمل ۾ لازمي هجڻ گهرجن.
  - جديد دنيا جي چيلينجن کي منهن ڏيڻ لاءِ علم، شعور ۽ اسلامي اصولن تي عمل ڪرڻ ضروري آهي.
- اسان کي گهرجي ته نه صرف پاڻ، پر سماج ۾ ٻين کي پڻ اخلاق، محبت ۽ برداشت جي رستي تي هلڻ لاءِ همٿايو وڃي. ان سان نه صرف فرد محفوظ رهندو، پر پورو سماج پڻ پرامن، محفوظ ۽ خوشحال بڻجي ويندو.
- اسلام ٻڌائي ٿو ته هر عمل جو حساب الله وٽ آهي، ۽ جيڪو ماڻهو ٻئي کي نقصان کان بچائي، ان کي دنيا ۽ آخرت ۾ اجر ملندو. تنهن ڪري نفرت، هراسميت ۽ سائبر بدتميزي کي ختم ڪرڻ نه رڳو اخلاقي فرض آهي، پر رب جي رضا حاصل ڪرڻ جو اهم ذريعو پڻ آهي.

امام اعظم ابو حنيفه کي الله تعاليٰ بي پناه فراست ۽ ذڪاوت سان نوازيو هو. امام صاحب مشڪل کان مشڪل مسئلن کي ايتري آساني سان حل ڪندا هئا جو وڏن وڏن علم ۽ فن جي تاجدار به حيران ۽ ششدر ٿي ويندا هئا. انهيءَ ڪري وقت جي جبل العلم علماء ۽ فقه ۽ حديث جي آفتاب ۽ ماهتاب به توهان جي ذهانت، حاضر جوابي ۽ فراست ۽ ذڪاوت جو اعتراف ڪيو، ۽ نه صرف توهان جا معتقدين، پر معاصر ۽ متعصب به انهيءَ حقيقت جو اظهار ڪيو.

عبدالله ابن مبارڪ فرمائن ٿا ته مون ڪنهن کي فهم ۽ فراست ۾ ابو حنيفه کان وڌيڪ نه ڏٺو آهي. توهان اهو به فرمايو ته جيڪڏهن ابو حنيفه جي عقل کي اڌ اهل زمين جي عقل سان توليو وڃي ته ابو حنيفه جي عقل غالب اچي ويندي. هارون رشيد جڏهن امام صاحب بابت ٻڌو ته فرمايو ته ابو حنيفه پنهنجي دل جي آنڪي سان اهي شيون ڏسي وٺندا جيڪي اسان پنهنجي سر جي آنڪي سان نه ڏسي سگهون ٿا. يزد بن هارون چون ٿا ته مون ڪيترن ماڻهن سان ملاقات ڪئي، پر مون امام ابو حنيفه کان وڌيڪ عقلمند ڪنهن کي نه ڏٺو. امام شافعي فرمايو ته عورتن ابو حنيفه کان وڌيڪ عقلمند ڪنهن کي پيدا نه ڪيو.

تاريخ جي ڪتابن ۾ امام صاحب جي ذهانت ۽ فهم و فراست جا ڪيترائي حيران ڪندڙ واقعا درج آهن، امام صاحب جي فراست جا اهي واقعا علمي ۽ فقهي مسئلن جي گره ڪشائي جا رستا ظاهر ڪن ٿا، ۽ اهي واقعا اسان کي غور و فڪر جي دعوت ڏين ٿا ۽ صحيح ۽ سليم فڪر ڏانهن رهنمائي ڪن ٿا.

امام صاحب جو حڪيمانہ فيصلو

ڪوف جي هڪ شخص وڏي دھوم دھام سان پنهنجي پنهي پتن جي شادي ڪئي، وليم جي دعوت ۾ سڀ اعيان ۽ اڪابر موجود هئا، مسعر بن ڪدام، حسن بن صالح، سفيان ثوري، امام اعظم پڻ شرڪت ڪئي. ماڻهو ويٺا کاڌو کائي رهيا هئا ته اڃانڪ صاحب گهر بدحواس ٿي نڪتو ۽ چيو: "غصو ٿي ويو، زفاف جي رات عورتن جي غلطي سان بيويون بدلجي ويون، جيڪا عورت ڪنهن سان رات گذاري هئي، اها سندس شوهر نه هئي".

سفيان ثوري چيو ته امير معاويه جي زماني ۾ اهڙو واقعو پيش آيو، ان سان نڪاح تي فرق نه پوي ٿو، البت پنهي کي مهر لازم ٿيندو. مسعر بن ڪدام امام صاحب ڏانهن رجوع ڪيو ته توهان جي ڇا راءِ آهي؟ امام صاحب فرمايو پهريان پنهي پتن کي سڏايو، پوءِ جواب ڏيندس. پنهي کان الگ الگ پڇيو ته رات توهان ڪنهن سان گذاري، جيڪڏهن اها ئي توهان جي نڪاح واري عورت هجي، ڇا پسند آهي؟ پنهي چيو: ها! پوءِ امام صاحب فرمايو: پنهنجي بيويون واپس ڏيو، ۽ جنهن سان رات گذاري آهي، انهي سان نڪاح ڪري وٺو.

حضرت سفيان ثوري جو جيڪو جواب هو، اهو مسئلي جي لحاظ کان صحيح هو، پر امام صاحب جنهن مصلحت کي ترجيح ڏني، اهو ان وقت جي سماجي ۽ اخلاقي لحاظ سان وڌيڪ مناسب هو. ڇو ته رات جي شڪ جي سبب عدت تائين انتظار ڪرڻو پوي ها، جنهن سان اصل مقصد — الف ۽ محبت، اتحاد ۽ اعتماد — مشڪل سان قائم ٿيندو.

تڪفير ۾ حزم ۽ احتياط

امام صاحب هر صورت ۾ مومن کي تڪفير کان بچائيندا هئا. امام صاحب جو مسلڪ هو ته جيڪڏهن ڪنهن مسلمان ۾ ڪفر جا ننانوے سبب هجن ۽ هڪ سبب ايمان جو موجود هجي ته انهي کي ترجيح ڏني وڃي. هڪ شخص امام صاحب جي مجلس ۾ آيو ۽ عرض ڪيو ته هڪ شخص پاڻ کي مسلمان ڏيکاري ٿو پر جنت جي خواهش نٿو رکي، دوزخ

کان نہ ڊڄي، مردہ کائي ٿو، بلا رکوع وسجده نماز پڙهي ٿو، جيڪو ڏنو اهو شهادت ڏئي ٿو، حق پسند نٿو ڪري، رحمت کان پري هلي ٿو ۽ يهود ۽ نصاري جي تصديق ڪري ٿو.

ظاهر آهي سڀ سبب ڪفر جا آهن، امام صاحب فرمايو ته ان ۾ ايمان موجود آهي، ۽ انهي کي تفسير ڪرڻ سان اصل مقصد واضح ٿئي ٿو: جنت ۽ دوزخ جي حوالي سان وضاحت ڪئي وئي، مردار کائڻ جو مطلب مڇي کائڻ هو، نماز بلا رکوع وسجده جو مطلب جنازه جي نماز پڙهڻ هو، ۽ يهود ۽ نصاري جي تصديق اصل ۾ ايمان جو حصو هئي، اهو ٻڌي سائل حيران ٿي ويو ۽ امام صاحب جي پيشاني تي بوسو ڏنو ۽ چيو ته توهان حق چيو.

رافضي جي توبه

ڪوف جو هڪ رافضي حضرت عثمان ذوالنورين خلاف بڪواس ڪندو هو، امام صاحب ان تي تڙپيو ۽ ادب، محبت ۽ نرمي سان ان سان ملاقات ڪئي. رافضي پنهنجي غلطي تي نادم ٿي توبه ڪري ۽ هميشه لاءِ اهڙي حرڪت کان باز رهيو.

امانت واپس ڪرائڻ

ڪوف ۾ هڪ شخص پنهنجي مال امانت رکائي حج لاءِ ويو، واپس آڻي وقت امانت واپس وٺڻ تي امانتدار انڪار ڪيو، امام صاحب حڪمت ۽ تدبير سان مسئلو حل ڪيو ۽ امانت واپس ملي. امام صاحب امانتدار کي سمجهايو ۽ آخرڪار مال واپس ٿي ويو، بعد ۾ اهو شخص امام صاحب وٽ قضاء جو عهدو لاءِ آيو، امام صاحب فرمايو ته توکي وڏا عهدو لاءِ به فڪر ڪنداسين.

ٺيڪ آهي، هتي توهان جو متن سڌي سڌي ۾ بغير ڪنهن تبديلي جي ترجمو ڪري پيش ڪري رهيو آهيان:

هڪ عجيب و غريب تدبير

امام طحاوي، ليث بن سعد کان روایت ڪن ٿا ته مان امام صاحب جو ذڪر ٻڌندو هوس، پوءِ امام صاحب کي ڏسڻ جي تمنا ٿي. اوچتو مون ڏٺو ته ماڻهو هڪ شخص جي چوڌاري گڏ ٿيا آهن. مان اوڏانهن ويو ۽ هڪ شخص کي چوندي ٻڌو: "اي ابو حنيفه!" مون کي خبر پئي ته اهو ئي ابو حنيفه آهن. اهو شخص چيو: "مان مالدار آهيان، منهنجو هڪ پٽ آهي، مان سندس شادي ڪندو آهيان ۽ تمام گهڻو مال خرچ ڪندو آهيان؛ پر هو پنهنجي زال کي طلاق ڏئي ٿو ۽ اهڙي طرح منهنجو مال برباد ٿئي ٿو، هن لاءِ ڪا تدبير آهي؟"

امام صاحب فوراً فرمايو: "ان کي غلامن جي بازار ۾ وٺي وڃو، جڏهن هو ڪنهن باندي کي ڏسڻ لڳي ته ان باندي کي پنهنجي لاءِ خريد ڪري ان سان نڪاح ڪرائي ڇڏيو. جيڪڏهن هو طلاق ڏيندو ته اها توهان جي ملڪ ۾ رهي، ۽ جيڪڏهن آزاد ڪري ته ان جو عتق جائز نه هوندو".

ليث بن سعد چون ٿا: "خدا جي قسم! انهن جو صحيح ۽ برجسته جواب ڏاڍو پسند آيو".

(تذكرة النعمان، ص: ۴۴۳)

امام ابويوسف جي تنبيهه

خطيب بغدادی محمد بن سلمه کان، ۽ ابو عبدالله صيمري فضل بن غانم کان روایت ڪن ٿا ته امام ابويوسف بیمار ٿي ويا، امام صاحب انهن جي ڪيترائي ڀيرا عيادت ڪئي. آخري ڀيري جڏهن عيادت لاءِ وڃڻ ويا ته تمام ڪمزور ڏٺا، تڏهن "انا لله" پڙهيو ۽ فرمايو: "تمهاري باري ۾ اميد آهي ته ترم منهنجي بعد مومنن لاءِ موجود رهندو، ۽ تمهاري موت جي مصيبت مومنن تي پئجي ته توهان سان گڏ علم جو وڏو ذخيره ضايع ٿي ويندو".

هڪ روایت ۾ آهي ته امام صاحب فرمايو: "جيڪڏهن نوجوان فوت ٿيو ته ڪو ناهي جيڪو انهيءَ جي جاءِ تي ڪم ڪري سگهي". اها خبر امام ابو يوسف تائين پهتي، الله جي فضل سان شفا ملي، دل ۾ غرور پيدا ٿيو،

علم فقه جو الڳ مجلس قائم ڪري ورتو، ۽ امام صاحب جي مجلس ۾ وڃڻ ڇڏي ڏنو. ماڻهن جي توجهه انهن ڏانهن وڌي وئي. امام صاحب ماڻهن کان ڄاڻ پڇي، ٻڌايو ته انهن پنهنجو حلقو درس قائم ڪيو آهي. امام صاحب هڪ شخص کي سڏيو ۽ فرمايو: "ابو يوسف جي مجلس ۾ وڃو ۽ معلوم ڪريو: هڪ ماڻهو ڌوبی کي پن درهم جي بدلي ڪپڙو ڏوئڻ لاءِ ڏنو، ڪجهه ڏينهن بعد جڏهن ڪپڙو وٺڻ ويو ته ڌوبی انڪار ڪيو. پوءِ ٻيهر ڪپڙو طلب ڪيو، ڌوبی ڌلايو ويو ڪپڙو واپس ڏنو. هاڻي ڌوبی کي اجرت ملڻ گهرجي يا نه؟ جيڪڏهن چون: ها، ته چيو: توهان غلطي ڪئي. جيڪڏهن چون: نه، ته به چيو: غلطي!"

اهو شخص امام ابو يوسف جي مجلس ۾ ويو ۽ مسئلو معلوم ڪيو. امام ابو يوسف فرمايو: "اجرت واجب آهي." اهو شخص چيو: "غلط! امام ابو يوسف غور ڪيو ۽ فرمايو: "اجرت نه ملڻ گهرجي!" شخص وري چيو: "غلط!" امام ابو يوسف فوري طور اٿي امام صاحب جي مجلس ۾ پهتا. امام صاحب فرمايو: "ظاهر آهي توهان ڌوبی جو مسئلو آندو آهي." ابو يوسف عرض ڪيو: "ها." امام صاحب فرمايو: "سبحان الله! جيڪو شخص ماڻهن کي فتويٰ ڏيڻ لاءِ ويٺو، پر پنهنجو حلقو درس قائم ڪيو، اهڙي شخص لاءِ اجرت جو صحيح جواب نه ڏئي سگهيو."

امام ابو يوسف عرض ڪيو: "حضرت صحيح جواب ٻڌايو." امام صاحب فرمايو: "جيڪڏهن ڌوبی انڪار کان پوءِ ڏوئي، ته اجرت جو حق ناهي، ڇاڪاڻ ته پنهنجي لاءِ ڏوئي. پر جيڪڏهن غصب کان اڳ ڏوئي، ته اجرت ملندي، ڇاڪاڻ ته مالڪ لاءِ ڏوئي."

(تذكرة النعمان، ص: پٺت)

ابن ابي ليلى جون ڇهه غلطيون

حسن بن زى اد لو لوثي ٻڌايو: "منهنجي گهر جي ويجهو هڪ پاگل عورت رهندي هئي، جنهن جو نالو ام عمران هو. هڪ شخص ان جي ويجهو

گذرندي ڪجهه چيو، پاگل عورت چيو: 'يا ابن الزانين!' (اي ٻه زنا ڪندڙن جا پٽ) اتفاق سان قاضي ابن ابي ليليٰ ٻڌو، حڪم ڏنو ته ان کي گرفتار ڪريو. ابن ابي ليليٰ ان کي مسجد ۾ داخل ڪرائي ٻه حدون لاڳو ڪرايون، هڪ ماءُ تي ۽ ٻي پيءُ تي."

امام صاحب کي خبر پئي ته ابن ابي ليليٰ هن فيصلي ۾ ڇهه غلطيون ڪيون آهن:

۱. اهو مجنون هئي، ۽ مجنون تي حد ناهي.
  ۲. مسجد ۾ حد لڳائي، جڏهن ته مسجد ۾ حدون نه لڳن ٿيون.
  ۳. حد بيهاري لڳائي، جڏهن عورتن تي حد ويهاريل هوندي آهي.
  ۴. ٻه حدون لڳايون، جڏهن ته جيڪڏهن ڪا قوم تي تهمت لڳي ته هڪ حد ڪافي آهي.
  ۵. حد لڳائڻ وقت ماءُ ۽ پيءُ موجود نه هئا، جڏهن ته انهن جو موجود هجڻ ضروري آهي.
  ۶. ٻه حدون گڏ ڪيون، جڏهن ته جيڪڏهن ڪنهن تي ٻه حدون لاڳو هجن، پهرين مڪمل ٿيڻ کان پوءِ ٻي نه لڳائي وڃي.
- هي فتويٰ ابن ابي ليليٰ تائين پهتو، انهن امير سان شڪايت ڪئي، امير امام صاحب کي فتويٰ ڏيڻ کان روڪي ڇڏيو. ڪجهه ڏينهن بعد امير ڪوفه عيسيٰ بن موسيٰ کي ڪجهه مسئلا پيش ٿيا، امام صاحب انهن جا جواب ڏنا، امير کي پسند آيا، پوءِ امام صاحب کي اجازت ملي ۽ پنهنجي مسند درس تي رونق وڌي.

(تذكرة النعمان، ص: ۴ پٽ)

ٺيڪ آهي، هتي توهان جو آخري حصو سڌي سنڌي ۾ بغير ڪنهن تبديلي جي ترجمو ڪري پيش ڪري رهيو آهيان:

دفينو مليو

امام ابو يوسف کان روایت آهي ته هڪ شخص امام ابو حنيفه جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ عرض ڪيو ته: "مون ڪجهه مال گهر ۾ دفن ڪيو هو، پر جاءِ وسري وئي آهي، هاڻي خبر ناهي ڪٿي دفن ڪيو هو؟"
 امام صاحب فرمايو: "مان ڪيئن ٻڌائي سگهان ٿو؟"
 اهو ٻڌي ماڻهو رُهڻ لڳو. امام صاحب پنهنجن شاگردن کان چيو:
 "منهنجي سان هن جي گهر تي هلؤ." اهو ماڻهو سڀني کي وٺي پنهنجي گهر آيو. امام صاحب فرمايو: "توهان سمهندا ڪٿي هيا ۽ ڪپڙا ڪٿي رکندا هيا؟" اهو ماڻهو هڪ ڪمري ۾ وٺي ويو.
 هاڻي امام صاحب پنهنجن شاگردن کان پڇيو: "جيڪڏهن هي گهر توهان جو هجي ۽ ڪجهه دفن ڪرڻو هجي ته ڪٿي دفن ڪندا؟" هڪ چيو:
 "هتي"، ٻيو چيو: "اتان"، اهڙيءَ طرح پنج هنڌن جي نشاندهي ڪئي وئي.
 امام صاحب حڪم ڏنو ته انهن هنڌن تي کوڏو. ٽئين هنڌ تي کوڏڻ سان مال مليو. امام صاحب شخص کان فرمايو: "الله جو شڪر ادا ڪر. هن توهان جو مال واپس ڪيو."
 (تذكرة النعمان، ص: 9 پٽ)

ضحاک حيران ٿي ويو

ابو وليد طيالسي کان روایت آهي ته ضحاک شاري ڪوفه آيو ۽ امام صاحب کي چيو: "توبه ڪريو!"
 امام صاحب فرمايو: "ڪهڙي شيءِ کان؟"
 ضحاک چيو: "حڪم کي جائز قرار ڏيڻ کان."
 امام صاحب فرمايو: "ڇا تون مون کي قتل ڪريندين يا مناظره ڪريندين؟"
 ضحاک چيو: "مناظره."
 امام صاحب فرمايو: "جيڪڏهن ڪنهن شيءِ ۾ اسان جو اختلاف آهي ته فيصلو ڪير ڪندو؟"
 ضحاک چيو: "تون جنهن کي چاهين فيصلو ڪر."

امام صاحب پنهنجي ساٿين مان هڪ شخص کي چوندي چيو: "ويهو ۽ جيڪو اختلاف آهي ان جو فيصلو ڪر!"
پوءِ ضحاک شاري کان فرمايو: "چا تون راضي آهين ته اسان جي وچ ۾ ان جي حڪم سان فيصلو ٿئي؟"
ضحاک چيو: "ها".

امام صاحب فرمايو: "ته پوءِ تون پاڻ ئي تحڪيم کي جائز قرار ڏنو".
ضحاک حيران ٿي ويو.
(تذكرة النعمان، ص: ۶ پٽ)

طلاق کان بچڻ جي بهترين تدبير

امام ابو حنيفه حماد جي ماءُ کان سواءِ ٻي عورت سان شادي ڪئي. جڏهن حماد جي ماءُ کي خبر پئي، ته انهن زور ڏنو ته ٻي زال کي طلاق ڏيو ۽ پاڻ امام صاحب کان جدا ٿي ويون.

امام صاحب اهڙي تدبير ڪئي جو حماد جي ماءُ کي يقين ٿي ويو ته نئين زال کي ئي طلاق ملي وئي آهي ۽ انهن جي دل کي سکون مليو.
امام صاحب نئين زال کان چيو ته "ام حماد وٽ اچ، مان اتي هوندس ۽ اهو سوال پڇ: جڏهن ڪنهن ٻي عورت سان نڪاح ٿيو ته ڇا پهرين عورت لاءِ جائز آهي ته پنهنجو شوهر ڇڏي؟"

نئين زال اهو سوال پڇيو، امام صاحب جواب ڏنو: "انهن لاءِ جائز ناهي ته پنهنجو شوهر ڇڏي." حماد جي ماءُ ٻڌي رهي، چوندي: "جيسٽائين نئين زال کي طلاق نه ڏيو، مان توهان سان نه رهندس." امام صاحب فرمايو: "منهنجي هر عورت جيڪو گهر جي ٻاهران آهي، ان کي ئي طلاق، بس."
ام حماد خوش ٿي ويو ۽ معافي ماني، جڏهن ته نئين زال کي طلاق نه ڏني وئي.

(تذكرة النعمان، ص: ۵ پٽ)

قصر کان بچڻ جي تدبير

مناقب زرنجري ۾ آهي ته هڪ شخص قسم کڻي چيو: "جيڪڏهن مان انڊو کائندس ته منهنجي زال کي طلاق." اتفاق سان زال آستين ۾ انڊو رکي آئي.

شخص چيو: "جيڪڏهن مان نه کائندس ته توکي طلاق." ان کي خبر نه هئي ته آستين ۾ انڊو آهي. امام صاحب کان پڇيو ويو: "اهو ماڻهو ڪيئن پنهنجي قسم کان بري ٿي سگهي ٿو؟" امام صاحب فرمايو: "انڊا مرغين جي هيٺ رکو. جڏهن پڇا نڪري وڃن ته ذبح ڪري، پوني يا پچائي کائو، پوءِ حانث نه ٿيندو. خول ۽ چلڪي جي اعتبار نه آهي، ڇو ته اهي نه کائجن ٿا." (تذكرة النعمان، ص: ۵۵۳)

حسن تدبير جي بهترين مثال

ابو بڪر محمد بن عبدالله روايت ڪن ٿا ته "لولويه" قبيلي جا ڪجهه ماڻهو ڪوفه آيا. انهن مان هڪ جي زال نهايت خوبصورت هئي. هڪ ڪوفي شخص ان تي دعويٰ ڪئي: "هي منهنجي زال آهي." عورت به چيو: "مان هن جي زال آهيان." ٻئي طرف لولويه پڻ دعويٰ ڪئي، پر گواه نه پيش ڪري سگهيا.

امام صاحب، قاضي ابن ابي ليلى ۽ ٻين علما سان گڏ عورت کي لولوي قبيلي جي خيمه ڏانهن موڪليو. عورت ويجهي آئي ته لولوي جو ڪتو حملو ڪري ڇڏي، عورتون واپس ٿي ويون. پوءِ امام صاحب حڪم ڏنو ته عورت خيمه ۾ وڃي. جڏهن عورت ويجهي آئي، ڪتو چارهي پاسي دم هلايو. امام صاحب فرمايو: "حق ظاهر ٿي ويو."

عورت پڻ اعتراف ڪيو ۽ مرد جي سامهون جهڪجي وئي. (تذكرة النعمان، ص: ۵۵۵)

استاد العلماء، شیخ الحدیث، حضرت علامہ مفتی محمد رحیم سکندری

قادری رحمۃ اللہ علیہ

لقب:

استاد العلماء

شیخ الحدیث والتفسیر

مفتی اعظم

پیدائش جي تاريخ:

۳ جنوري ۱۹۲۱ء، مطابق ۵ ذوالحجہ ۱۳۵۹ھ، بروز جمعہ.

پیدائش جي جاء:

قادپور پیلو، ضلع سکر، سندھ، پاکستان

تعلیم:

ناظرہ قرآن جي پڄاڻي: نون (۹) سالن جي عمر ۾. پنهنجي مامي وٽ

حفظ قرآن جي تڪميل: درس نظامي کان بعد ۲۰ ڏينهن ۾

درس نظامي: جامعہ راشديه درگاہ شریف پیرسائین پاگارا ۱۹۵۳ع ۾

داخل ٿيا ۽ ۱۹۶۲ع ۾ فارغ التحصیل ٿيا.

استاد گرامی:

مفتی اعظم پاکستان حضرت علامہ مفتی محمد صاحبداد خان نورالله

مرقدہ

حضرت علامہ مولانا محمد صالح مهر علیہ الرحمہ

حضرت علامہ مفتی تقدس علی خان بریلوی علیہ الرحمہ

حضرت علامہ سید حسین امام اختر علیہ الرحمہ

علامہ کریم بخش دایو علیہ الرحمہ

علامہ عبدالصمد میتلو علیہ الرحمہ

بیعت ۽ خلافت :

خاندانی طرح روحانی تعلق درگاہ شریف حضرت روضی دُئی قدس سرہ

سان رھیو. خلافت ۵ جنوری ۱۹۹۵ ۾ عطا ٿي.

امامت ۽ خطابت:

۱۹۶۲ کان پوءِ نوابشاہ ۽ شہداپور ۾.

تدریسی خدمتون :

۱۹۶۷ کان ۱۹۷۶ تائین. اورنٹیل کالج حیدرآباد ۽ صبغت الفيض سومر

فقیر هنگورو شہدادپور ۾

ازواجی زندگی ۽ اولاد:

۱۹۶۴ ۾، کین چار پٽ ۽ چھ نیاڻيون ٿيون.

پٽ: خلیفو حاجی محمد اکرام، محمد ظفر، محمد معراج ۽ حافظ یحیٰ

بختیار

جامعہ راشدیہ جو اہتمام:

۱۹۷۶ کان ۲۰۲۰ ع تائین جامعہ راشدیہ ۽ ان جي برانچن جي نگرانی ۽ اہتمام

تصنیفون:

کنز الایمان مع خزائن العرفان (قرآن کریم جو سنڌي ترجمو ۽ تفسیر)،

جمع الجوامع (ترتیب ۽ تدوین)، خزائن المعرفة (ملفوظات) اصغر سائین

جو کلام (سنڌي شاعری)، دیوان مسکین (فارسی شاعری)، جامعہ

راشدیہ جا پنجاہ سال (تاریخ) ۽ ٻیا

وصال :

۲۰ ربیع الآخر ۱۴۴۷ھ مطابق ۱۴ آکٽوبر ۲۰۲۵ ع

جنازی نماز جي امامت:

استاد العلماء مفتی دوست علی سکندری

مزار مبارک:

عبداللہ فقیر کاتیار قبرستان ، درگاہ شریف پیرجو گوٹ

مقالات سکندریہ:

حضرت پیر صاحب روضہ دہنی قدس سرہ کے مطالعے میں

حضرت شیخ عبدالحق محدث دہلوی کی تصانیف کا تعارفی جائزہ (حصہ اول)

از: حافظ محمد یوسف بھنجرہ و سکندری

۱۔ تعارف

سیرت طیبہ اور تاریخ مدینہ شریف کی کتب کا مطالعہ حضرت امام العارفین پیر سید محمد راشد روضہ دہنی قدس سرہ (۱۱۷۱ھ - ۱۲۳۳ھ) کے محبوب مشاغل میں سے ایک تھا۔ برصغیر میں سیرت کے حوالے سے ”مدارج النبوت“ شریف اور تاریخ و فضائل مدینہ پر ”جذب القلوب الی دیار المحبوب“ بھی آپ کے زیر مطالعہ رہی ہے۔ مدارج النبوت سیرت طیبہ کے موضوع پر فارسی زبان میں حضرت شیخ محقق، عبدالحق محدث دہلوی القادری (۹۵۸ھ - ۱۰۵۲ھ) رحمہ اللہ کی سب سے زیادہ ضخیم اور جامع کتاب ہے۔ اس کتاب میں آپ ﷺ کے اخلاق عظیمہ اور جمال نبوی، صفات کریمہ، آپ ﷺ کی عظمت و شرف کے حوالے سے آیات قرآنی اور احادیث، سابقہ آسمانی کتب میں آپ ﷺ کی آمد کی بشارت، دیگر انبیاء اور آپ ﷺ کے درمیان مشترکہ فضائل،

معجزات نبی ﷺ، آپ ﷺ کے اسماء شریفہ، آخرت میں آپ ﷺ کے درجات، فضائل و کمالات، آپ ﷺ کی عبادات، آپ ﷺ کا رہن سہن، کھانا پینا، سونا جاگنا، اٹھنا بیٹھنا اور نکاح وغیرہ کے بارے میں ہے۔ شیخ محدث دہلوی کی یہ کتاب سیرت طیبہ کے حوالے سے ماخذ کی حیثیت رکھتی ہے۔